

KUR NUTŪPĒ RADVILŪ ERELIS?

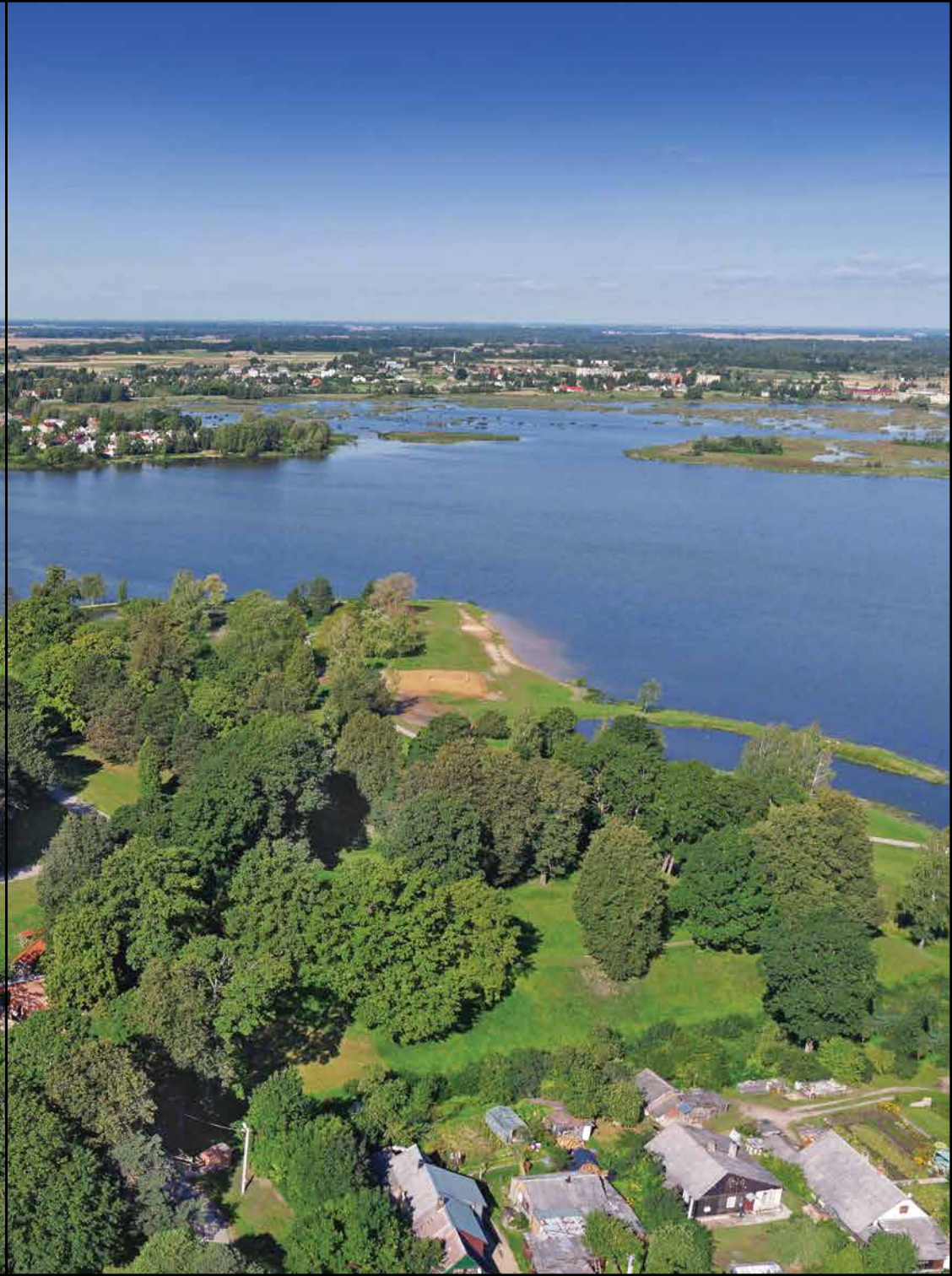
TRUMPAS GIDAS PO BIRŽŪ ISTORIJĀ

Kur nutūpē Radvilų erelis?

Trumpas gidas po Biržų istorijā

2020

Sveiki atvykę į Biržus – kunigaikščių Radvilų įkurtą miestą!

Biržai – miestas šiaurės Lietuvoje, nedidelis, bet didingas išskirtiniu gamtos grožiu, ypatingais jos reiškiniiais ir turtinga istorija. Biržų miesto įkūrėjais galime vadinti kunigaikščius Radvilas, vieną įtakingiausių XVI–XVII a. LDK giminių, o nuo XIX a. pradžios miestą valdė kita galinga didikų giminė – grafai Tiškevičiai.

Išskirtinė ir Biržų rajono geografinė padėtis: čia šiauriausias Lietuvos taškas – 56°27' šiaurės platumos – kiekvienas norintis gali jį surasti.

Biržų apylinkėse nerekomenduojama sakyti: „Kad tu prasmegtum!“; nes taip gali nutikti iš tikrųjų. Mūsų kraštas garsėja karstinėmis įgriuvomis – smegduobėmis, kurių čia tūkstančiai. Didžiausią jų – Karvės ola. Pasakojama, kad prieš porą šimtmečių čia karvė prasmegusi, o šeimnininkai tik grandinę suradę. O kur

dar Kirkilų ir Drąseikių raudonai nusidažantys karstiniai ežerėliai?..

Biržuose turite galimybę rinktis, kuriame iš dviejų ežerų – Širvėnos ar Kilučių – pasirstyti valtimi. Širvėnos ežeras, esantis pačiame senamiesty – didžiausias ir seniausias Lietuvoje dirbtinis vandens tvenkinys, suformuotas užtvinkus dviejų miestą išraizgiusių upių – Apaščios ir Agluonos – santaką. O kitame ežere, Kilučių, augęs vandens riešutas agaras, kurio kiekvienas kunigaikščių Radvilų svečias norėjęs paskanauti. Ar ką nors apie agarą iš Kilučių ežero teko girdėti?

Viename Širvėnos krante stovi Biržų tvirtovė, kunigaikščio Kristupo Radvilos Perkūno statyta dar XVI a., gynusi ne tik Biržų valdas, bet ir šiaurinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) sieną, švedų sugriauta ir net trijų Radvilų kartų atstatinėta. Tačiau XVIII a. pradžioje, Šiaurės karo metu, tvirtovės pastatai vėl buvo švedų išsprogdinti. Ir tik beveik po 300 metų naujam gyvenimui prikelti tvirtovės rūmai, arsenalas, o į tvirtovę užėiti vėl kviečia medinis tiltas...

Iš kitapus ežero į miestą ir tvirtovę žvelgia romantiškasis grafų Tiškevičių Astravo dvaras, paskendęs parko žalumoje.

Biržų valdos Radvilų rankose išbuvo per 350 m., o Biržų kunigaikštystė buvo didžiausia ir ilgiausiai gyvavusi privati valda LDK istorijoje.

Iš kitapus ežero į miestą ir tvirtovę žvelgia romantiškasis grafų Tiškevičių Astravo dvaras, paskendęs parko žalumoje. Pasiėkti Tiškevičių dvarą, statytą XIX a., galima keliaujant ilgiausiu Lietuvoje pėsčiųjų lieptu (525 m) per Širvėną.

Jonas Mekas.
Niujorkas
1968 m. (Nuotr.
Jono ir Adolfo
Mekų palikimo
studijų centras).

Biržų piliavietė mena Radvilų laikus, o Astravas alsuoja Tiškevičių dvasia. Vaikštinėdami po miestą išvysite ne vieną pirmosios Lietuvos Respublikos laikų pastatą, suprojektuotą žymiausių to meto architektų: Mykolo Songailos, Karolio Reisono, Vytauto Landsbergio-Žemkalnio. Pastarojo projektuotoje gimnazijoje, tarp daugybės vėliau Biržus garsinusių mokslo, kultūros, meno, sporto žmonių, mokėsi ir būsimasis menininkas – poetas, avangardinio kino JAV pradininkas – Jonas Mekas.

Iš Biržų krašto kilę net du Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai – Jokūbas Šernas ir Alfonsas Petrulis ir ne vienas pirmosios Lietuvos Respublikos ministras: Jonas ir Martynas Yčai, Konstantinas Šakenis, Vytautas Petrulis, Ernestas Galvanauskas.

Antrojo pasaulinio karo frontui traukiantis Biržai sudegė, liko tik keletas mūrinių pastatų, tad sovietmetis smarkiai pakeitė miesto veidą: pastatyta naujų visuomeninių pastatų, daugiabučių gyvenamųjų namų. Nepaisant to, kad Biržai dėl savo geografinės padėties buvo visų vykusių karų audrų epicentre, išlikę negausūs senųjų epochų ženklai – labai stiprūs...

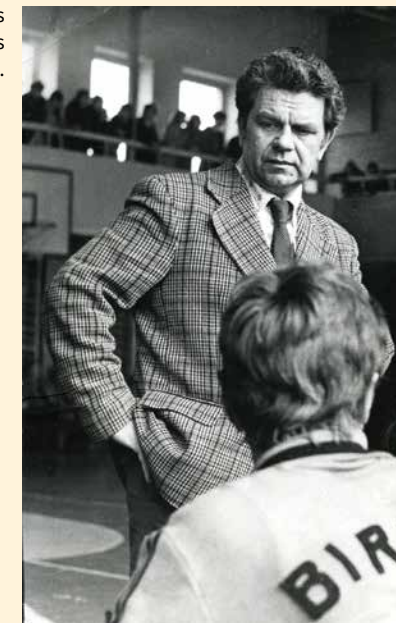
Ypatingą vietą Biržų istorijoje užima sportas. Vladas Garastas – Biržų miesto garbės pilietis, vienas tituluočiausių krepšinio trenerių Lietuvoje, vedęs į svarbiausias pergales legendine koman-

Martyno ir Jono Yčų biustai. Skulpt.
Konstantinas Bogdanas

da tapusį Kauno „Žalgirį“, mokėsi Biržų gimnazijoje ir savo krepšinio trenerio karjerą pradėjo Biržuose. Žydrūnas Savickas, stipriausias pasaulio žmogus, – biržietis, gimtajame mieste kėlė pirmuosius svarmenis ir skynė pirmąsias pergales. Biržuose užaugo ir olimpinio sidabro laimėtoja (2008 m. Pekine) septynkovinė, Austra Skujytė. Dakaro ralyje važiuoja Arūnas Gelažninkas, pirmuosius tramplinus įveikęs Biržų motokroso klube „Agaras“. Būtų puiku, jei rastumėte galimybę Biržuose sužaisti lauko teniso partiją, juk pirmoji cementinė teniso aikštelė Lietuvoje įrengta grafiui Jonui Tiškevičiui priklausiusiame Astravo dvare apie 1900 m. Deja, ši sporto šaka tuo metu neprigijo, bet tarpukariu puikios lauko teniso aikštelės buvo įrengtos Biržų pilies kieme. O kur dar biržiečių sklandytojų pergales ir vis populiarėjančio dziudo sporto kovotojų laimėti mūšiai ant tatamio?..

Treneris
Vladas
Garastas.

Beržų biržėj mano Biržai...

(V. Dagys)

Erelis:

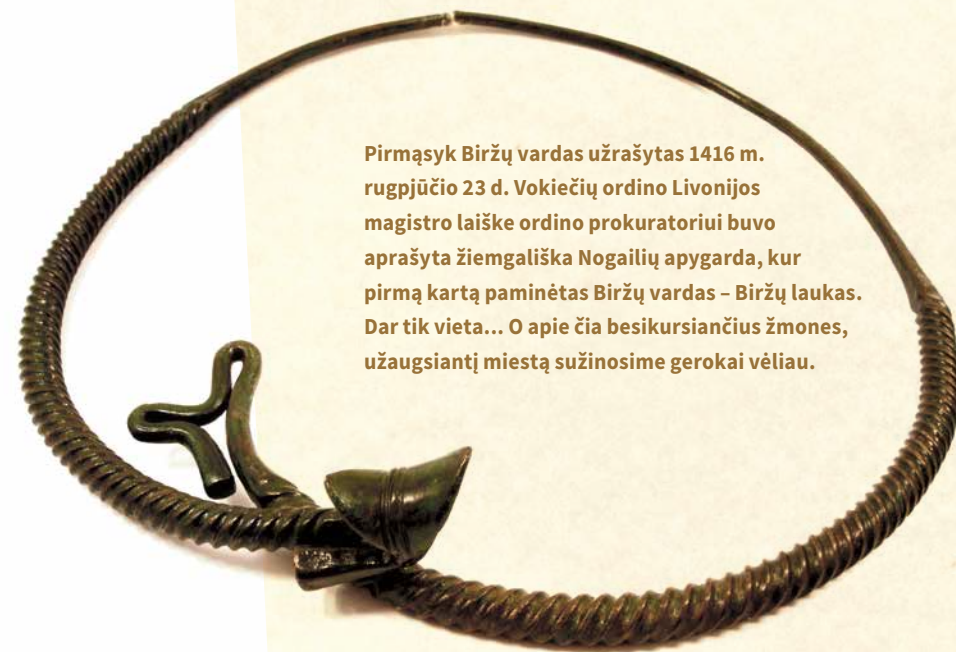
*O čia tai vieta...
Miškai be galo be
krašto, ir nė vieno
žmogaus. Nerasi
geresnės vietos
lizdai susisukti...*

Prieš daugybę metų čia vešėjo miškai. Beržynai lingavo nuo vėjų ir stiebėsi saulėn. Sako, žmonės miškuose biržę prasikirtę ir apsigyvenę šiose vietose, savo namams davę vardą. Tik kas dabar pasakys, ar žodis „biržė“, kuris reiškia kertamą ar iškirstą miško plotą, ar čia plytėję beržynai į vietovardį įpinti buvo. Dokumentuose iki XVIII a. miesto vardas buvo užrašomas „Birze“, carinės Rusijos laikais „Birži“, nuo 1915 m. – Biržai. Biržų krašte anksčiau gyventa dviejų baltų genčių – žiemgalių (šiauriau) ir sėlių (piečiau),

gyvavusių VI–XIII a. Genčių gyvenamoji teritorija apėmė dabartines šiaurinės Lietuvos ir pietrytines Latvijos žemes. Būtent Biržų žemėse kirtosi sėlių ir žiemgalių genčių ribos, kurios skirtingais laikais buvo vis pastumdomos tai į vieną, tai į kitą pusę.

Biržė

Pirmąsyk Biržų vardas užrašytas 1416 m. rugpjūčio 23 d. Vokiečių ordino Livonijos magistro laiške ordino prokuratoriui buvo aprašyta žiemgališka Nogailių apygarda, kur pirmą kartą paminėtas Biržų vardas – Biržų laukas. Dar tik vieta... O apie čia besikursiančius žmones, užaugusiantį miestą sužinosime gerokai vėliau.

Radvilos – Biržų valdovai

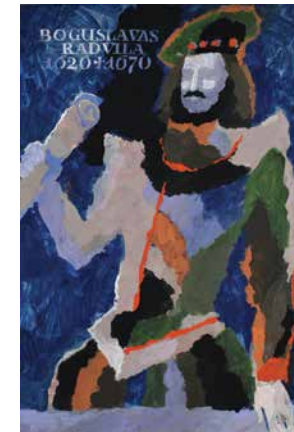

Pasakoti Biržų istoriją – tai beveik tas pats, kas pasakoti Radvilų giminės istoriją. Jie Biržus valdė taip ilgai, kad didžioji miesto istorijos dalis yra jų – Biržų-Dubingių Radvilų giminės šakos – istorija.

Kunigaikščiai čia įkūrė Biržų kunigaikštystę, pastatė gynybinę pilį, apibrėžė miesto užstatymo tvarką, steigė maldos namus, kvietė čia apsigyventi įvairių tautybių ir tikėjimų žmones bei rūpinosi mokyklų steigimu. Dokumentuose užfiksuota ir kaip jų pirmtakas Radvila Astikaitis šį kraštą apgyvendinti bandė.

1455 m. balandžio 14 d. Lietuvos–Lenkijos karalius Kazimieras Jogailaitis dovanojimo rašte Radvilai Astikaičiui, Trakų vaivada ir Vilniaus kaštelionui, rašo, kad, jo prašymu, šešis Rokvėnų žmones leidžia apgyvendinti jo pirktoje Biržų žemėje, šalia vokiečių sienos. Radvilos Astikaičio sūnus Mikalojus Radvila Senasis, jau ėmęs tėvo vardą naudoti kaip pavardę, kuria vadinosi vėlesni šios šakos atstovai, Biržų žemes dar labiau praplėtė.

Juozas Galkus. Radvilų portretų ciklas „Radviliana“

Biržų-Dubingių Radvilų šakos pradininku laikomas Vilniaus kaštelionas ir LDK didysis etmonas Jurgis Radvila (~1480–1541). Amžininkai pabrėžė jo karinius žygius, kovas su maskvėnais, prūsais ir totoriais. Šiam didikui rūpėjo ne tik valstybė, bet ir šeima. Išaugino tris vaikus: sūnų Mikalojų ir dukras Oną bei Barborą. Būtent jo vaikai pradėjo naują etapą Biržų–Dubingių Radvilų šeimos istorijoje. Ypatingą vietą giminės istorijoje užima Mikalojus Radvila Rudasis (~1515–1548) ir jauniausia dukra Barbora (~1522–1551), Lenkijos karaliaus ir Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto žmona. Barbaros santuoka atvėrė galimybę Radviloms įtvirtinti savo įtaką valstybėje.

Mikalojus Radvila Rudasis tapo pirmuoju Biržų–Dubingių šakos kunigaikščiu, tačiau Biržuose negyveno. Biržai tuo metu dar buvo atokiau nuo pagrindinio Vilniaus–Rygos vieškelio, o vienintelė medinė pilis Biržų kunigaikštystėje buvo Papilyje.

Erelis:
Ar begaliu rasti geresnę vietą tokio stoto paukščiui? Tikrai ne?.. Tik kieno herbe aš čia įsipatoginau?..

Kunigaikštis Mikalojus Radvila Rudasis pasižymėjo savo ilgu amžiumi, sulaukė net 70 metų! O gyveno, palyginus su kitais didikais, gana sveikai: daug judėjo, dėl užimamų aukštų pareigų – daug keliavo, laisvalaikiu mėgo

medžioti. Galėtume sakyti, kad sveikai maitinosi, nors gal tiksliau – valgė saikingai, o tai, matyt, ir lėmė, kad buvo liesokas... Mėgo žvėrieną (ypač briedieną), žuvį (ypač lašišą). Charakteris irgi nebuvo blogas: nors kunigaikštis buvo impulsyvus, bet greit supykęs greit ir atleisdavo, linko į kompromisus, turėjo subtilų humoro jausmą.

Radziwilow

Kristupo Radvilos Perkūno (1547–1603) dėka Biržai tapo kunigaikštystės centru, ir čia buvo pastatyta bastioninė tvirtovė Šiaurinei LDK (kartu ir Biržų kunigaikštystės) sienai ginti. 1589 m. kovo 9 d. Abiejų Tautų Respublikos valdovas Zigmantas Vaza suteikė Biržams privilegiją, patvirtinančią miestui Magdeburgo (savivaldos) teises.

Apmaudu, kad XVI a. LDK karų su švedais metu iki pamatų sudegė Biržų miestas, švedai išsprogdino ir Kristupo Radvilos Perkūno statytos pilies mūrus.

Perkūno vaikai Kristupas II Radvila (1585–1640) vadovavo LDK kariuomenei karuose su Švedija, kariavo su rusais ties Smolensku. Jis Biržuose rezidavo bene daugiausiai iš visų Radvilų. Jo dėka 1637 m. pradėti didžiuliai tvirtovės pertvarkymo darbai. Tai buvo ne tik pilies atstatymas, bet ir perstatymas.

Erelis:
Kodėl sako, kad į balą puolęs sausas, o į purvą kritęs švarus neišlipsi?.. Pusvalandis Likėnų purve – ir ne tik jėgos pargrįžta, bet ir plunksnos blizga lyg žalvarnio... ooooj, kaip gerai...

Dar Kristupo II Radvilos žmona Ona Kiškaitė, viešėdama Biržuose, labai mėgdavo lankyti Likėnų garinėse pirtyse. Ten ne tik sveikatą pataisydavo, bet sakoma, kad Smardonės šaltinio vanduo ir grožį bei jaunystę kunigaikštieniui padėjo išlaikyti. Ir vėliau žmonės nepamiršo stebuklingo šaltinio vandens poveikio sveikatai. Likėnuose, greta Biržų,

Smardonės šaltinio vanduo gydymui pradėtas naudoti XVI a. Gydomąsias šaltinio galias XIX a. pr. tyrinėjo Teodoras Grotusas (Theodor von Grotthus). Biržiečiai norėjo, kad Likėnuose veiktų gydymkla, tad nuolat buvo keliamas šis klausimas, kol 1937 m. pradėti statyti kurorto pastatai, o po metų sanatorija pradėjo veiklą. Tuo metu spaudoje buvo rašoma, kad atėję į Likėnus su ramentais po 10–15 purvo vonių žmonės išeidavę sveikut sveikutėliai. Šiuo metu Likėnuose galite pasivaikščioti po parką, išmėginti ištermę braidydami lediniame Smardonės upelyje ir paragauti to šimtmečių žmonės gydžiusio stebuklingo vandens.

Kristupo II Radvilos sūnus Jonušas Radvila (1612–1655), gimęs Papilyje, būdamas vaikas kurį laiką gyveno Biržų pilyje.

Jis buvo viena ryškiausių savo epochos asmenybių, žymus politikas ir karvedys, neatsilikęs nuo savo pirmtakų, taip pat užėmęs aukščiausius postus valstybėje.

1655 m. Kėdainiuose Jonušas Radvila su šalininkais, didikais ir bajorais, pasirašė sutartį su Švedija. Šia sutartimi nutraukta unija su Lenkija ir sudaryta su Švedija. Lietuvos didikai tikėjosi, kad Švedija geriau apgins jų interesus ir suteiks paramą kare su Rusija. Beje, pagal Kėdainių sutartį į Biržų tvirtovę buvo įvesta švedų įgula, vienintelį sykį Biržų istorijoje – taikiai. Dėl šios sutarties Jonušo Radvilos asmenybė sulaukė prieštarų vertinimų, tačiau valstybę sandoris su švedais nuo Rusijos invazijos tąkart išgelbėjo.

Boguslavas Radvila (1620–1669) buvo paskutinis iš Biržų–Dubingių šakos kilęs vyriškosios lyties palikuonis, Jonušo Radvilos pusbrolis, tapęs jo vienintelės dukters Marijos Onos globėju, vėliau ir sutuoktiniu. Su Marija Ona susilaukė dukters Liudvikos Karolinos Radvilaitės (1667–1695), kuri ištekėdama už Noiburgo kunigaikščio Karolio Pilypo jam kraičio atnešė Biržų–Dubingių Radvilų valdas. XVIII a. pradžioje Nesvyžiaus atšakos Radvilos sugebėjo Biržų kunigaikštystės valdas atgauti, bet jie jau toliau rašė Nesvyžiaus–Olykos Radvilų istoriją. O paskutiniosios Biržų–Dubingių kunigaikštystės Liudvikos Karolinos dukros istorijoje Radvilų vardo jau neliko, tačiau ne viena kilminga Europos giminė turi Biržų–Dubingių kunigaikščių Radvilų kraujo.

Erelis:
Dešinės kojos nagus nukapati galite, jei šitas keistas daiktas – riešutas... ir dar sako – dangiško skonio...

Gal Jums agaro riešuto iš Kilučių ežero? Kažkada ežere augęs, dosniai vaisius dalinęs, ilgai virto viena iš

Biržų legendų, nes niekas jau seniai nebuvo nei regėjęs, nei ragavęs.

Bet vardą savo Biržuose paliko. Ir dabar čia veikia bendrovė „Agaras“, anksčiau biržiečiai ir svečiai mielai užsukdavo į restoraną „Agaro žiedas“, nors kas tas agaras ir kokiais žiedais žydi, vargu ar kas jums pasakys. Paspartingesis už paparčio žiedą: vienas jį matė, antras jį valgė, trečias su juo kalbėjo,

ketvirtas jį gaudė, penktas jį šovė, šeštas su juo kalėjime sėdėjo... Net kai pas kunigaikščius Radvilas atvykdavo kilmingi svečiai paviešėti ar sustodavo pernaktoti, tai kunigaikščiai tuojau įsakydavo: „Ei, tarnai! Geriausio alaus ir pusę pūro agarų!“ Ir puldavo visi savo pareigų vykdyti, ir agaro į Kilučių ežerą nerdavo ieškoti. Nors kas pasakys, ar tikrai visada iš ežero riešutus puldavo žvejoti? Juk dažnas

svečias taip pat jo nei regėjęs, nei ragavęs buvo, tad nežinojo, ką šeimininkas ant stalo patieks... Tai kas tas agaras? Plūduriuojantysis agaras, arba vandens riešutas, ragotė (lot. *Trapa natans*), agarinių šeimos, agarų genties augalų rūšis – taip šį augalą pirmasis apibūdino Karlas Linėjus (Carl Nilsson Linnæus). Viršutinėje augalo dalyje yra keturi storėję stiebai, o vaisius turi keturis ragelius. Žydi birželio–

liepos mėnesiais. Auga nekaltinguose, gerai išylančiuose, dumblinuose ežeruose. XIX a. savaime augo Kilučių ir Veprių ežeruose bei buvo auginamas Širvėnos ežere prie Biržų. Manoma, kad šiuo metu mūsų krašte visai išnykęs.

Birųų kunigaikštystė

Birųų, kaip Radvilų nuosavybė, minimi jau XV a. Iš kartos į kartą pereinančią valdą nuolatos stengtasi plėsti, įsigyjant daugiau žemių. 1547 m. Mikalojui Radvilai Rudajam Augsburgė Šventosios Romos imperijos imperatorius Karolis V suteikė kunigaikščio titulą, kurį Žygimantas Augustas patvirtino 1549 m., ir Birųų valda tapo kunigaikštyste.

Birųų valdos teritorinis augimas prasiėdėo nuo Radvilos Senojo sūnaus Jurgio Radvilos, kai jis ėmė supirkinėti žemes iš Upytės bajorų. XVI a. pradžioje Birųų žemės jau turėjo apie 503 dūmus.

Mikalojus Radvila Rudasis pirmasis Birųų žemėse apgyvendino totorius (Niutanuose, Lotkove, Aspariškiuose) ir

vokiečius. Kristupo Radvilos Perkūno laikais mūšiuose būdavo statoma Birųų kunigaikštystės atskira totorių-kazokų vėliava. Tuščias žemes kunigaikštis už karinę tarnybą XVI a. dalijo bajorams.

Po Kristupo Radvilos Perkūno mirties Radvilų giminės žemes Šiaurės Lietuvoje – Birųų, Nemunėlio Radviliškį, Papilį, Astravą, Salamiestį, Ageniškių, Parovėją, Naradavą bei Saločius – paveldėjo jo sūnus Kristupas Radvila II. Tai buvo tiksliai Birųų kunigaikštystės sudėtis, nepakitusi iki pat XVII a. antros pusės. Anot paties kunigaikščio, Birųų „buvo gera ir naudinga valda“. Kristupas II Radvila daug dėmesio skyrė jau susiformavusios Birųų kunigaikštystės administracinės sistemos kūrimui.

Erelis:
Plačios mano
Kunigaikštiškosios
Didenybės valdos
šiuose kraštuose,
ir taip gražiai iš
aukštai matyti –
visa kunigaikštystė
kaip ant delno...
Bet koks protuolis
dangun nepakilęs
ją pergamentan
perpiešti galėjo?..

Kunigaikščiai Radvilos ne tik plėtė valdas, bet ir norėjo žinoti bei matyti, kiek ir ko jiems priklauso. Tad, Jonušo Radvilos užsakymu, kunigaikščių dvaruose dirbęs kartografas Juozas Narū-

navičius-Naronskis 1645 m. parengė Birųų kunigaikštystės žemėlapi. 740x590 mm dydžio žemėlapio vaizdas pasuktas 120 laipsnių kampų, todėl Žemaitiją matome šiaurėje, o Kuršą ir Žiemgalą – pietuose

1640 m. Kristupui II mirus, Birųų kunigaikštystę paveldėjo sūnus Jonušas Radvila. Nemažai žemių jis skyrė totoriams už atliekamą karinę tarnybą Birųų piliai. Totoriai tarnaudavo kavalerijoje po Birųų kunigaikštystės vėliava arba husarų būriuose.

Kuršo ir Livonijos vokiečiai, bajorai ir miestiečiai kėlėsi ne tik į patį Birųų miestą. Jie apsigyvendavo ir kitose Birųų kunigaikštystės vietose.

Birųų kunigaikštystė buvo vienintelis didesnis vientisas Birųų–Dubingių Radvilų valdų kompleksas, dydžiu nenusileidžiantis žymiausių to meto Lenkijos ir Lietuvos didikų žemėms.

Kunigaikštystėje tvirtovės statybų darbams buvo pastatytos plytinės ir geležies lydymo krosnys, Birųų girioje veikė nemaža stiklo manufaktūra, pilies gynybos po-reikiams tenkinti įrengta parako gamybos dirbtuvė (malūnas), kunigaikščių pramogoms ir prabangiam stalui – žvėrynas.

bei rytuose. Žemėlapyje tiksliai galima pamatyti visus kunigaikštystės miestelius, net jų išplanavimą. Juozas Narūnavičius-Naronskis buvo ne tik Radvilų dvaro geometras, bet ir revizorius, tad turėjo galimybę žemėlapiui panaudoti dvarų inventorių medžiagą. Atskirų vietovių brėžinius jis sumažino ir perkėlė į žemėlapi. Galimybės pakilti į orą ir fiksuoti vaizdą iš aukštai jis neturėjo, tad naudojo kitas priemones – matavimą virve bei triangu-liacija, tačiau vaizdą perkėlė ant pergamento labai tiksliai ir detaliai. O kur dar dailininko talentas – dailus šriftas ir įspūdingos žemėlapio iliustracijos!

XVII a. viduryje galutinai susiformavusią Biržų kunigaikštystę sudarė 5 valdos, jose 1 miestas ir 4 miesteliai:

- 1 Biržai (600 valakų žemės, Biržų miestas, dvaras ir valsčius, 60 kaimų bei palivarkų, didžiulė giria).
- 2 Papilys (daugiau kaip 400 valakų žemės, 40 kaimų ir palivarkų, giria).
- 3 Nemunėlio Radviliškis (apie 250 valakų žemės, 33 kaimai ir palivarkai).
- 4 Salamiestis (224 valakai žemės, miestelis, valsčius, didžiulė giria – apie 119 valakų).
- 5 Saločiai (apie 150 valakų žemės).

Suskaičiuokime Biržų kunigaikštystę

Biržų valda – kunigaikštystės centras

Biržų valda buvo Biržų kunigaikštystės strateginis, religinis bei reprezentacinis centras, aplink save jungusi ir kitas. Apygyvendinta Biržų kunigaikštystės teritorija apėmė maždaug 36 tūkst. ha plotą, neskaitant dalies miško masyvų, vandens telkinių ir tuščios žemės.

XVII a. Biržuose buvo 8 cechai: pirklių; siuvėjų; batsiuvių; šaltkalvių ir kalvių; bendras aludarių, kepėjų, degtindarių ir gyvulių skerdikų; stalių; bendras mūrinių, dailidžių, račių; audėjų ir verpėjų.

Tvirtovėje buvo arsenalas (cekhausas), jo personalą sudarė urėdininkai ir amatininkai. Pirmieji buvo atsakingi už cekhauso ir jo inventoriaus funkcionavimą (cekvartas, patrankininkai, parako prižiūrėtojas), antrieji eksploatavo bei taisė ginkluotę ir kitą amuniciją (ginklininkai, parakininkai, šaltkalviai, kalviai (ginklakaliai), račiai, staliai, būgnininkai).

Biržai – vienoje gretoje su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostine – Vilniumi

Magdeburgines, arba laisvojo miesto, teises 1589 m. Biržams išrūpino Kristupas Radvila Perkūnas, užbaigęs statyti pilį. Šia privilegija buvo suteikta teisė miestiečiams patiems valdyti savo miestą, o kartu buvo patvirtinti svarbiausi miesto simboliai: herbas, vėliava ir antspaudas. Herbe – laurų vainiku apjuostas juodas Radvilų erelis baltos vėliavos fone: „... tam Biržų Miestui ir to miesto Miestiečiams dabartiniams ir ateityje būsimiems amžiniems laikams davėme Herbą juodą erelį baltoje vėliavoje, prilygindami tą Biržų miestą visais teisių klausimais ir laisvėmis svarbiausiems mūsų karūnos (karalystės) Miestams ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vilniaus miestui.“

Aukščiausių miesto valdžios pareigūną, vaitą, skirdavo šalies valdovas arba miesto savininkas, Biržų atveju – Radvilos. Be vaito, svarbiausios savivaldos institucijos buvo: miesto taryba, vadinta magistratu (susidedanti iš burmistrų ir tarėjų), ir suolininkų teismas. Šiems turime privilegiją, kad vienas svarbiausių kelių – iš Vilniaus į Rygą – pasuktų per Biržus, o tada kiekvienas, per Biržus šiuo keliu keliaujantis, jau galėjo papildyti ir miesto biudžetą.

Privilegija buvo patvirtintos ir miesto turgaus bei metinių mugių dienos: „...amžiniems laikams nutariame, kad tame Biržų mieste savaitinis įprastinis turgus sekmadienio dieną, o antras ketvirtadienio dieną būtų. O metinės mugės kad būtų du kartus: pirma per Romos Šventę pagal naują kalendorių, tai yra, per Jono Krikštytojo šventę pra-

sidėtų ir turi trukti 14 dienų, o antra per grabnyčias (vasario 2 d.)...“ Biržiečiams turguose ir mugėse leista be muitų ir mokesčių prekiauti.

Biržų miestas buvo neatsiejamas nuo pilies, todėl miestiečiai turėjo prievolių ir piliai, kurių svarbiausia – karinė tarnyba. Buvo privalu miestiečiams ginti rotušę, turėti mieste patrankininką ir jį aprūpinti paraku bei sviediniais, dalyvauti miesto įtvirtinimo darbuose, pirmiausia, pilant aplink miestą pylimą, ginti pilį karo ir gaisro metu, rečiau – eiti sargybą pilyje taikos metu. Sargybą pilyje miestiečiai eidavo tada, kai joje nebūdavo įgulos. Miestą užpuolus priešui ir pilyje nesant įgulos, miestiečiai privalėjo susirinkti į pilį ir ginti Radvilos garbę. Miestiečiai taip pat privalėjo eiti miesto sargybą naktimis, saugoti nuo netikėtų gaisrų ir nenumatytų įvykių, dalyvauti pilies statybos bei restauravimo darbuose. Karinės prievolės vykdymą prižiūrėdavo magistratas. Šią prievolę turėjo atlikti ne tik visi miestiečiai, bet ir kiekvienas žmogus, turintis gyvenamąją vietą mieste. Jonušo, Boguslavo ir Liudvikos Karolinos Radvilų valdymo laikais rankiniais šaunamaisiais ginklais (muškietomis), kulkomis ir paraku miestiečiai turėjo apsirūpinti patys.

Krosnies koklis su Kristupo Radvilos Perkūno inicialais.

Slaptasis Biržų miesto archyvas

Senasis Biržų miesto archyvas, menantis Radvilų laikus, Biržų miesto savivaldos pradžia, net miestui netekus savivaldos teisių po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalinimo (1795 m.), uolių miestiečių buvo akylai saugomas ir iš kartos į kartą perduodamas. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais profesoriui Jonui Yčui, rašiusiam Biržų miesto istoriją, tik per stebuklą pavyko pamatyti keletą to archyvo dokumentų ir įsitikinti, kad jis išlikęs ir vis dar saugomas. J. Yčas rašė: „Man, Lietuvos istorijos ordinariniam profesoriui, Jonui Yčui (...) tai pavyko mano uošvės M. Neumanienės bute: Biržų burmistrui P.Klybui patarpininkavus, susilaukiau anksčiau minėtame bute, Aptiekos aikštės ir Reformatų gatvės kampe, su archyvo slaptaisiais dokumentais Biržų miestėnų įgaliotinio Henriko Stefanavičiaus, jis pasisakė esąs ilgametis to archyvo saugotojas ir priklausęs vienuolikai kitų išrinktų miestėnų luomo narių

komisijai.“ Dokumentus profesorius vėl grąžino saugotojams ir tik XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais jie buvo perduoti saugoti muziejams. Šiuo metu didžioji archyvo dalis saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, kita – Biržų krašto muziejaus „Sėla“ fonduose (antspaudai ir kai kurie dokumentai eksponuojami).

Biržų herbas 1589 m.

Biržų herbas 1792 m.

Dabartinis Biržų herbas

Erelis: Vis tik čia, šiame herbe, atrodau ir jaučiuos geriausiai. Nors... kažkas čia nebe taip, kažko lyg ir trūksta...

Su kunigaikščių titulu Radvilos gavo ir giminės herbą – juodą erelį su skydu ant krūtinės, o ant skydo – jų pirmtakų Astikų herbas: trys besisukantys medžioklės ragai. Radvilų erelis nutūpė ir į pirmąjį Biržų miesto herbą – tiesiai ant plevėsuojančios baltos vėliavos geltoname skyde, apjuostame laurų vainiku, šlovės, garbės ir pergalsės simboliu. Tokį vainiką LDK turėjo vienintelis Biržų miesto herbas.

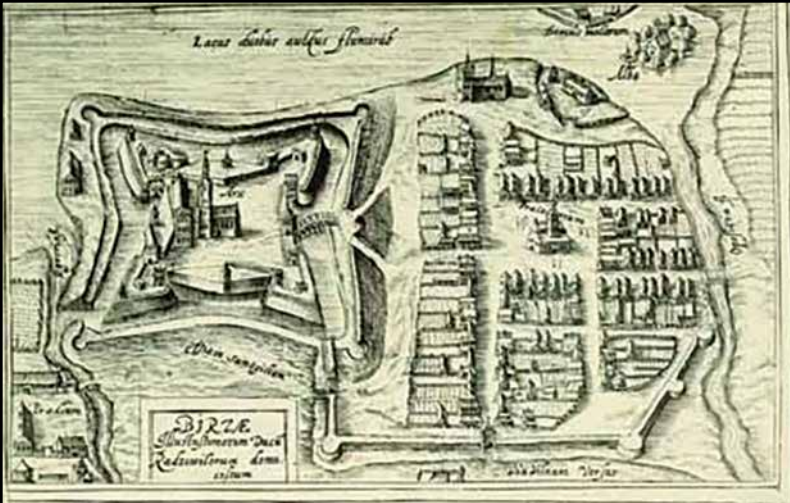
O 1792 m. paskutinysis LDK valdovas bus kažką supainiojęs, nes tvirtindamas savivaldos privilegiją Biržų miestui, ja patvirtino tą patį herbą, kurį anksčiau buvo patvirtinęs Kėdainiams, kitam Radvilų miestui. Liūdniausia, kad iš pagrindinio Radvilų kunigaikštystės ir Biržų miesto simbolio erelio liko tik vienas jo sparnas ir viena koja, belai-

okupacijos metais, tiktai herbo skydas buvo nuspalvintas ryškiai raudona SSSR vėliavos spalva.

Į Biržus herbas sugrįžo tikruoju savo pavidalu tik 1996 m., kada Lietuvos heraldikos komisija pritarė biržiečio dailininko Egiło Skujos sukurtai herbo stilizacijai. Dabartiniame miesto herbe atkurtos pagrindinės pirmojo Biržų miesto herbo detalės: balta vėliava ant geltono skydo, ant vėliavos – juodas erelis, skydą juosia žalias lauro lapų vainikas. Bet kažko vis tik trūksta...

Erelis ne toks iškilus, lyg ne Radvilų... Apmaudu, bet neliko vieno svarbaus atributo ant erelio krūtinės – trijų medžioklės ragų, kurie buvo ir Radvilų pirmtakų, Astikų, simbolis...

Tomas Makovskis.
Vario graviūra. XVII a.

Fosa – apsauginis, gynybinis griovys, juosiantis pilies ar kito gynybinio įtvirtinimo teritoriją.

Bastionas – smailiakampės iškyšos pavidalo gynybinis statinys tvirtovės sienos kampe.

Biržų pilis

Biržų pilis – kunigaikščių Radvilų rezidencija, Biržų kunigaikštystės centras, pastatyta dar XVI a. pab. gynybai, ne sykį nukentėjusi nuo priešų, tad perstatyta. Pirmiausia buvo pastatyta itališkojo fortifikacinio tipo (1575–1589), tačiau 1625 m. susprogdinta švedų, tobulėjant gynybinių pilių statybai, antrąsyk buvo perstatoma (1637–1704) nyderlandiškos fortifikacijos pavyzdžiu.

Šiuo metu Biržų pilies kompleksą (13,36 ha) sudaro atstatyti rūmai, atkurtas arsenalas, trys parakinės, vartų pastato griuvėsiai, tiltas ir dvigubi gynybiniai žemių pylimai su fosa. Komplekso pastatuose (rūmuose ir arsenale) įsikūręs Biržų krašto muziejus „Sėla“ ir Biržų rajono savivaldybės Jurgio Bielinio viešoji biblioteka (viename rūmų rizalite).

Pirmoji pilis

Kunigaikštis Kristupas Radvila Perkūnas Biržų žemių ir Lietuvos šiaurinio pasienio apsaugai Biržuose pastatė modernią, didžiausią ir stipriausią tuo metu Lietuvoje itališkojo tipo bastioninę pilį. Darbai pradėti 1575 m., įrengiant užtvanką Apaščios ir Agluonos upių santakoje. Tvirtovės pagrindą sudarė keturi dideli bastionai, juos juosiantys ir jungiantys žemių pylimai ir vandens griovys. Kiekvienas iš keturių bastionų turėjo po gynybinį bokštelį. Šeši mūriniai kazematų pastatai buvo skirti atsisiaudyti nuo užpuolikų. Pagrindinį įvažiavimą saugojo vartų pastatas, į kurį rėmėsi medinis tiltas.

Svarbiausias statinys – Kristupo Radvilos Perkūno reprezentaciniai trijų aukštų rūmai, priešais juos – evangelikų reformatų bažnyčia, arsenalas ir maisto sandėliai, kareivinės bei kiti pastatai. Tvirtovė ir miestas sudarė vientisą gynybinį kompleksą.

Erelis: Kaskart skrisdamas pro šlovinguosius Biržus pailsėti nutūpdavau čia, ant pilies rūmų bokšto kuoro, dabar gi plyštančia širdimi ilsiuosi ant apgriuvusio rūmų kampo... Liūdnamatyti, kaip byra galingosios pilies rūmų mūrai, tik tas paslaptinis kampo per šimtmečius toks pat...

Ar neteko girdėti Biržų pilies legendos, kuri iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą keliauja ir bus pasakojama, kol Biržuose pilis stovės? O pasakojama, kad, kai Radvila įsakė Biržuose pastatyti pilį, kasė žmonės gilius ir plačius kanalus, pylė aukštus ir stačius pylimus, statė storų sienų mūrus. Jau baigdavo statyti, bet vienas ir tas pats rūmų kampas imdavęs vis ir nugriūdavęs. Kelis kartus tą kampą atstatė, bet jis netrukus ir vėl nuvirsdavęs lyg užkerėtas. Prietaringi žmonės į tai ėmė žiūrėti su baime. Vieni sakė, kad tai dangaus bausmė už tai, kam katalikai ir evangelikai tarpusavyje pešasi, kam broliai neberanda vienybės, kai aplink priešai savo kardus galanda. Seni žmonės dūsaudami priekaištingai tardavo: senojo tėvų tikėjimo laikais mūsų pilys pačios negriūdavusios...

Išvarginti pilies statytojai nutarė kreiptis patarimo į vieną

atsiskyrėlį, kuris senų tėvų papročiu tebegarbino Perkūną. Atvykusiems atstovams senelis tarė:

– Išniekinote senąjį tėvų tikėjimą, dėl naujo Dievo nesutariate, tarpusavyje pykstatės. Matote: Lietuva vysta, statoma pilis net pati griūva... Bet kad jau mane atsiminėte, klausykites... Kai bus pilnas mėnulis, sulaukykite iš bažnyčios namo grįžtančią pirmąją jaunavedžių porą ir atveskite juos prie griūnančio pilies rūmų kampo. Tik laimingų žmonių gera valia tegali griūnančią pilį išgelbėti...

Taip ir nutikė... Buvo sulaukyti laimingi, bet savo laime pasidžiaugti nespėję, begrįžtą iš bažnyčios jaunavedžiai, atgabenti prie pilies, ir jiems pasakyta, kad tik jų geranoriška auka gali griūnančius rūmus išgelbėti. Tai išgirdęs jaunas sutiko tėvynės labui būti pilies rūmų kampe užmūrytas, o jaunoji jo žmona nuo savo vyro nesiskyrė... Siatutė karai ir audros, pilis griuvo, bet tas vienintelis rūmų kampas – meilės ir ištikimybės tėvynei simbolis – visas negandas atlaikė.

Antroji pilis

Abiejų Tautų Respublikos (ATR) valdovas Zigmantas Vaza XVII a., o vėliau ir jo palikuonys, neatsisakydami pretenzijų į Švedijos sostą, įvėlė ATR į ilgamečius karus su Švedija, kurių metu 1625 m. švedai pilį apgriovė.

Kunigaikščio Kristupo II Radvilos iniciatyva 1637 m. prasidėjo didžiuliai pilies pertvarkymo darbai, po Kristupo II mirties darbus tęsė jo sūnus Jonušas. Tai buvo ne tik pilies atstatymas, bet ir perstatymas, t. y. pakeistas fortifikacijos tipas – vietoj itališkojo buvo panaudotas nyderlandiškas. Pilies rekonstrukcijos projektą parengė inžinierius, karo architektas Georgas Pirkas (Gregor Pirk), vėliau Teofilis Krell-Spinovskis (Teofil

Crell-Spinowski). Rekonstruojant pilį buvo suformuoti nauji dvigubi pylimai, kieme iš dalies atstatytas tik vartų pastatas, iš senųjų arklidžių rekonstruotas laikinasis arsenalas, kiti pastatai pastatyti nauji.

Jonušas Radvila pilies statyboms į Biržus pasikvietė garsų karo architektą Adomą Freitagą (Adam Freitag). Antroji pilis buvo gerokai didesnė, planą sudarė keturi bastionai, juos jungiančios kurtinos ir tiltą dengiantis ravelinas. Pylimai buvo žemių, dengti velėna, apjuosti grioviu. Gynybinės paskirties pastatai buvo arsenalas, arklidės, 4 parakinės, kareivinės (jų būta 4, dviejų aukštų, jose tilpo 500 kareivių), kuriose gyveno pilies įgula. Kiemo centre buvo rikiuotės (arba aliarmo) aikštė, nuo kurios vedė takeliai

Biržų pilies maketas.
Aut. Valdas Rakutis.

Kurtinos – tai gynybinės architektūros elementas: tvirtovės sienos arba pylimo tiesi dalis tarp dviejų bokštų ar bastionų.

Ravelinas – tai pagalbinis statinys priešais tvirtovės griovį tarp bastionų, iš kurio kryžmine ugnimi apšaudydavo prieigas prie tvirtovės apvado, ugnimi paremiant gretimus bastionus.

į visus bastionus, vartus ir pagrindinius pastatus. Vartų pastato fasadą puošė smiltainyje išraižyti Radviloms priklausiusių miestų herbai. Rezentaciniai rūmai buvo vėlyvojo renesanso-ankstyvojo baroko pastatas su dviem 3 aukštų rizalitais ir 2 aukštų arkada.

1655 m. rudenį, po Jonušo Radvilos iniciuotos unijos su Švedija, į Biržų tvirtovę buvo įvesta švedų įgula. 1659 m. pilį atsiėmė Jonušo Radvilos pusbrolis kunigaikštis Boguslavas Radvila. Nors ir gyvendamas Karaliaučiuje, jis rūpinosi dėl karų neužbaigtos Biržų tvirtovės atstatymu. Testamentu Boguslavas Ra-

dvila visą turtą paliko dukrai Liudvikai Karolinai Radvilaitei. Tvirtovės statybą Liudvika Karolina atnaujino 1671 m., darbai užtruko iki 1682 m. 1701 m., Šiaurės karo metu (1700–1721), Biržų pilyje Rusijos caras Petras I ir ATR valdovas Augustas II sudarė sutartį prieš Švediją. Tų pačių metų rugpjūtį švedai užėmė Biržus ir tik 1703 m. juos pavyko atsiimti.

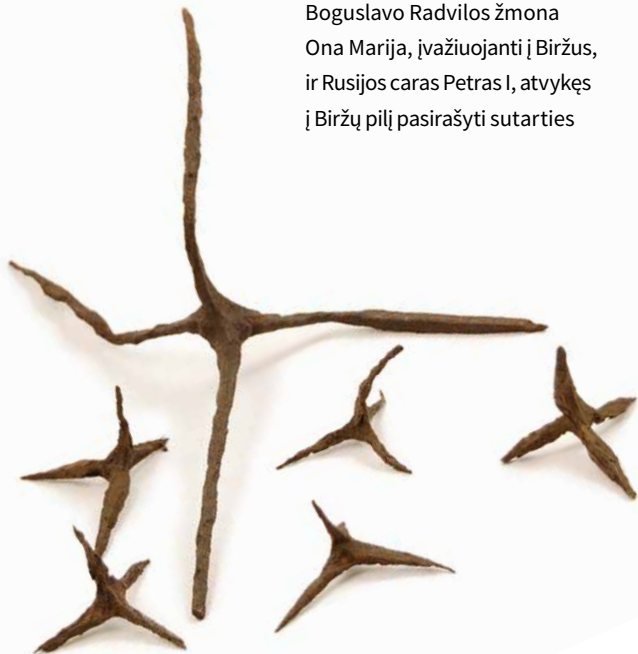
1704 m. švedų generolo Liudviko Adomo Levenhaupto (Adam Ludwig Lewenhaupt) kariuomenė po mėnesį trukusios apgulties, pergudravusi pilies įgulą, vėl užėmė tvirtovę. Pasitraukdami švedai tvirtovės pastatus išsprogdino.

Arsenas arba cekhauzas – pilies širdis

*Erelis: Kaip sakė
didis karo meno
žinovas Kazimieras
Semenovičius,
„geriau tegul
raketos tarnauja
viliokei Venerai,
o ne kraujo
ištroškusiam
Marsui“... Salve
Jo Malonybei
kunigaikščiui!*

Arsenas tvirtovėje – išskirtinė vieta, o čia juk kalbame apie kunigaikščių Radvilų Biržų tvirtovės arsenalą, nenusileidusį net ir karališkiesiems cekhauzams. Tad

kiekvieną gerbiamą svečių kunigaikščiai palydėdavo ne tik į rūmus, bažnyčią, bet būtinai ir į arsenalą. Biržų arsenalas pabūklų gausumu prilygo net Krokuvos miesto cekhauzui. Inventorius taip pat buvo nepastas: patrankos ir ginklai pagaminti Nyderlanduose, Vokietijoje, Danijoje. Ne paslaptis, jog Radvilos domėjosi karinėmis naujovėmis ir pirmieji LDK ėmė naudoti muškietas.

Ne tik karui buvo naudojamas arsenalo inventorius. Pilies patrankų griausmas žymėjo ir Radvilų šventes, garbingiausių svečių atvykimą į pilį. Patrankų salvėmis buvo sveikinami Boguslavo Radvilos žmona Ona Marija, įvažiuojanti į Biržus, ir Rusijos caras Petras I, atvykęs į Biržų pilį pasirašyti sutarties

su mūsų šalies valdovu Augustu II. Patrankų griausmas palydėdavo amžinybėn nusi-pelniusius karininkus. Gaila, kad įspūdingos, kunigaikščių Radvilų herbais puoštos patrankos iškeliavo iš Biržų pilies kaip karo trofėjai. Viena jų šiandien puikuoja Švedijos kariuomenės muziejuje Stokholme, kita – Lenkijos kariuomenės muziejuje Varšuvoje, o kiek dar ilsisi Baltijos jūros dugne?..

Dievas vienas, tik kelių link Jo gali būti daug

Jau XVI a. Biržai buvo daugjautis, daugiakultūrinis miestas, kuriame buvo galima sutikti karaimų, žydų, vokiečių, latvių, totorių. Todėl nieko nuostabaus, kad Biržų mieste ir visoje kunigaikštystėje kiekviena etninė grupė meldėsi savo maldos namuose. Mieste vyravo religijų įvairovė ir tolerancija vienu kitiems. Biržai iki šiol tebėra religiniu aspektu vienas spalvingiausių miestų Lietuvoje. Nors mieste ir rajone nebeliko nei žydų, nei karaimų, nei totorių religinių bendruomenių, bet ir šiandien rajone galima suskaičiuoti net aštuonias krikščioniškas religines konfesijas, o pa-

čiame Biržų mieste veikia net 5 skirtingų konfesijų maldos namai. Religinė tolerancija – kunigaikščių Radvilų palikimas. Nors jie šiame krašte diegė evangelikų reformatų tikėjimą (statė bažnyčias, šalia jų – steigė mokyklas), tačiau suvokė, kad kuo įvairesnė visuomenė, tuo ji naudingesnė gali būti kunigaikštystės ir miesto ekonominiam augimui. Svarbu, kad kiekvienos etninės grupės atstovams būtų sudarytos sąlygos realizuoti savo geriausius gebėjimus. Religinė tolerancija buvo neatsiejama nuo etninės tolerancijos.

Katalikų bažnyčia

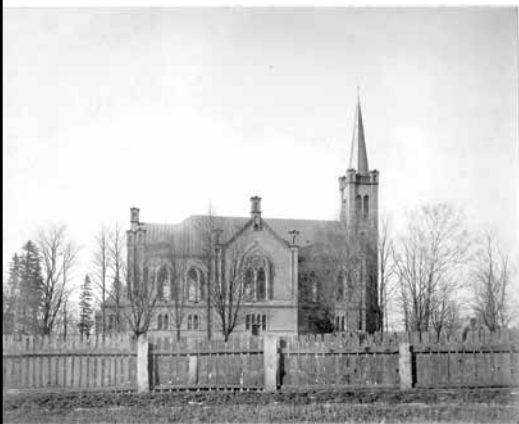
Gausiausia religinė bendruomenė šiandien Biržuose – katalikai. Pirmoji bažnyčia pastatyta XVI a. pr., tačiau katalikiškos parapijos veikla priklausė nuo kunigaikščių Radvilų, kuriems pasirinkus protestantišką tikėjimą parapija likviduota (XVI a. pab.), bažnyčia nugriauta. Daugiau nei šimtą metų vyraujanti religija Biržuose buvo kalvinizmas. Paskutiniosios Biržų valdytojos Liudvikos Karolinos Radvilaitės antrasis vyras, Noiburgo kunigaikštis, buvo katalikas, tad ištekėjusi už jo Liudvika Karolina Biržų kunigaikštystėje ėmė remti ir katalikus, fundavo Biržuose katalikų bažnyčios statybas (1692 m.). Tiesa, bažnyčia buvo medinė, be zakristijos. Po kelių dešimtmečių kunigaikštystėje pastatytos dar dvi katalikų bažnyčios – Salamiestyje ir Nemunėlio Radviliškyje. XVIII a. pab. – XIX a. vid. Biržuose medinę Šv. Jeronimo bažnyčią pakeitė Šv. Onos, taip pat medinė. Šiai griūvant buvo susirūpinta naujos bažnyčios statyba. Grafui Jonui Tiškevičiui fundavus, Biržuose iškilo nauja mūrinė bažnyčia, suprojektuota architekto Tomo Tiškeckio, 1879 m. konsekruota Šv. Jono Krikštytojo titulu. Nors kunigaikščių Radvilų valdymo

laikais vyraujanti religija Biržų kunigaikštystėje buvo evangelikų reformatų, kontrreformacija padarė savo įtaką, ir šiandien katalikai turi maldos namus visuose buvusių Biržų kunigaikštystės valdų centruose (Biržai, Nemunėlio Radviliškis, Papilys, Salamiestis, Saločiai), o jų bendruomenės šiandien didesnės nei evangelikų reformatų.

Evangelikų reformatų bažnyčia

XVI a. kunigaikščiai Radvilos į Biržų kraštą atvežė kalvinizmą (šiandien tai evangelikų reformatų religinis išpažinimas), vieną iš reformacijos srovių. Evangeliškojo išpažinimo skleidėjai kunigaikščiai Radvilos rūpinosi ne tik bažnyčių statyba Biržų kunigaikštystėje: Biržuose, Nemunėlio Radviliškyje, Papilyje bei Salamiestyje, bet ir parapiinių mokyklų

steigimu. Mikalojaus Radvilos Rudojo įsteigta Biržų parapija buvo didžiausia LDK ir išliko didžiausia evangelikų reformatų parapija Lietuvoje iki šių dienų. Kunigaikščių Radvilų Biržų–Dubingių šaka iki pat jos gyvavimo pabaigos liko ištikima evangelikų reformatų tikėjimui.

Iš buvusių Biržų kunigaikštystės valdų reformacija neprigijo tik teritoriškai atsiskyrusioje nuo visos kunigaikštystės valdoje – Saločiuose, kur šiandien nėra evangelikų reformatų bažnyčios. Ir nors kontrreformacija smarkiai pakeitė Lietuvos religinį žemėlapij, iki šiandien evangelikų reformatų bendruomenės bei maldos namai išliko Biržuose, Nemunėlio Radviliškyje, Papilyje ir Salamiestyje.

Biržuose ne sykį nukentėjusi evangelikų reformatų bažnyčia buvo atstatyta keletą kartų. XIX a. grafas Tiškevičius naujos bažnyčios statybai paaukojo 2000 rublių. Ji buvo statoma pagal Henriko Schellio (Heinrich Schell) projektą, pašventinta 1874 m.

Evangelikų liuteronų bažnyčia

XVI a. kilęs reformacijos judėjimas pasiekė ir LDK, ir Biržų kunigaikštystę. Martyno Liuterio idėjos, kad išganymas priklauso ne nuo sakramentų, apeigų atlikimo, o nuo žmogaus tikėjimo nuoširdumo, surado sekėjų. Vieni didžiausių reformacijos globėjų buvo Biržų–Dubingių

kunigaikščiai Radvilos, ir, nors jie pasirinko kalvinistišką reformacijos šaką, tačiau toleravo ir kitus reformacinius judėjimus. Tad evangelikų liuteronų bendruomenę Biržuose sudarė atvokėliai – latviai ir vokiečiai. Apie XVII a. vid. Biržų evangelikų liuteronų parapija buvo viena gausiausių Lietuvoje.

Paskutinė liuteronų bažnyčia buvo pastatyta XIX a. miesto centre, šalia turgaus aikštės (dabar Dagilio g., skveras prie J. Janonio aikštės), II pasaulinio karo metais, per Biržus traukiantis frontui, bažnyčia stipriai nukentėjo nuo karo veiksmų, gaisro, sovietmečiu – nugriauta. Evangelikų liuteronų bendruomenė prieglobstį maldai buvo gavusi Biržų evangelikų reformatų bažnyčioje, o Lietuvai atgavus nepriklausomybę bendruomenė įsisteigė maldos namus Kilučių gatvėje.

Stačiatikiai ir sentikiai Biržų krašte

Biržuose stačiatikių parapija buvo įkurta 1864 m., o po metų pastatyta Šv. Nikalojaus cerkvė. Jos statybai grafas Tiškevičius skyrė žemės sklypą ir pinigų. Biržų stačiatikių parapija buvo viena mažiausių Lietuvoje. Šiandien mieste stačiatikių bendruomenės nebėra, o buvusios cerkvės pastatu naudojasi kita religinė bendruomenė.

Kita cerkvė buvo pastatyta Lebeniškių kaime, kur, po 1863 m. sukilimo ištremus į Sibirą kaimo gyventojus, caro valdžia atkeldino rusų šeimas. Šiuo metu

Lebeniškiuose stačiatikių bendruomenei tepriklauso vos keli asmenys, cerkvėje apeigos vyksta labai retai.

Kvedariškio kaime, visai prie Rokiškio rajono ribos, išlikusi sentikių bendruomenė, čia apsigyvenusi dar XVII a. antroje pusėje ar XVIII a. pr., kada, reformuojant Rusijoje bažnyčią, senojo tikėjimo išpažinėjai buvo verčiami jo atsisakyti, persekiojami, tad bėgo į šalies pakraščius ar gilyn į Europą. Kvedariškio kaime sentikių bendruomenė nebedidelė, maldos namai tebestovi, bet apeigos juose nebevyksta, vietinio dvasininko nebėra.

Lebeniškių Šv. Kankinio
Nikandro cerkvė.

Stačiatikių cerkvė
Biržuose.

Metodistų bažnyčia

Metodistai svarbiausiu tikėjimo šaltiniu laiko Bibliją. Pirmąją lietuvišką metodistų bendruomenę Biržuose įkūrė kunigas Oskaras Kaufmanas 1923 m. Savo nuolatinį maldos namų ji neturėjo. II pasaulinio karo metu nutrūkusi veikla atkurta tik 1997 m. Metodistai įsikūrė Stoties gatvėje.

Septintos dienos adventistų bendruomenė

Šio krikščioniško tikėjimo išpažinėjai septintąją savaitės dieną, kurią reikia švęsti, laiko šeštadienį (kaip ir judėjai), atmeta kelias doktrinas, kurias kiti krikščionys laiko svarbiomis – sielos nemirtingumą ir amžinąją nusidėjėlių kančią pragare. Septintos dienos adventistų grupelė Biržuose susibūrė 1935 m., tačiau buvo negausi ir net buvo nustojusį egzistuoti. Šiandien tikintieji maldai renkasi arba metodistų bažnyčioje, arba šventiko sodyboje.

Sekmininkų bažnyčia

Sekmininkų bendruomenė Biržuose įsikūrė XIX a. pab. Ši protestantų religinė bendruomenė pripažįsta suaugusiųjų krikštą, remdamasi sąmoningu tikėjimo išpažinimu skelbia, kad išganyti bus visi tikintieji evangelija. Nuo gyvavimo pradžios bendruomenė kelis kartus keitė savo pavadinimą, maldos namų vietą, kol 1989 m. Biržų miesto savivaldybė sekmininkams atidavė nebenaudojamą stačiatikių cerkvę Kęstučio g. 12. Ilgus metus bažnyčia vadovavo jos įkūrėjas Petras Viederis.

Orientaliniai etnosai: žydai ir totoriai

Žydų bendruomenė Biržų kunigaikštystėje įsikūrė XVI a. pabaigoje, kunigaikščio Kristupo Radvilos Perkūno valdymo metais. XVII a. – išaugo. Kristupas II Radvila XVII a. ėmėsi iniciatyvos surinkti miesto žydus į vieną vietą ir leido jiems statyti sinagogą. Iki II pasaulinio karo Biržuose buvo Didžioji mūrinė sinagoga, du mediniai kloyzn, vienas batsiuvių, kitas Šamesų, ir medinė Chabad chasidų sinagoga, kuri vėliau buvo perstatyta į didelę plytinę sinagogą. 1941 m. rugpjūčio 8 d. Biržų miestas neteko žydų bendruomenės, ji buvo Holokausto metu sunaikinta, o išlikę maldos namai – savo tiesioginių funkcijų.

Informacijos apie religinį Biržų kunigaikštystės totorių gyvenimą labai maža. Manoma, kad mečetė, o greičiau privati maldai skirta patalpa, galėjo būti pastatyta XVI–XVII a. Panemunės palivarke. Šalia maldos namų buvusios ir nedidelės musulmonų kapinaitės. Totoriai Biržų kunigaikštystėje gyveno bendruomeniškai šešiose gyvenvietėse. Kaimyninėse valdose mečečių nebūta. Radvilų religinė tolerancija bei krikščioniškų konfesijų pakantus požiūris į islamo mažumos atstovus pastariesiems nedraudė turėti vietos savo tikėjimui išpažinti. Buvusią totorių bendruomenę šiandien mena tik vietovardžių pavadinimai (Aspariškiai, Totorkalnis).

Biržų Didžioji medinė sinagoga (beit midrašas) ir Didžioji mūrinė sinagoga Karaimų g. 1926 m.

Erelis: Kažkodėl anoje pusėje ežero nutūpti nebemiela, čia ir smagiau, ir gražiau...

Laikas bėgo, tvirtovės griuvėsiai liko stūksoti, o vieną Biržus valdžiusią giminę pakeitė kita: 1811 m. iš Radvilų Biržai perėjo į grafų Tiškevičių rankas. Sakoma, kad už Biržus jie sumokėjo 450 000 sidabrinių rublių. Savo rezidenciją Tiškevičiai įkūrė kitoje Širvėnos ežero pusėje – Astravo dvare.

Grafai Tiškevičiai įsigyja Biržus

XIX a. grafai Tiškevičiai tapo turtingiausiais Lietuvos žemvaldžiais. Jiems priklausė Palanga, Kretinga, Užutrakis, Lentvaris, Raudondvaris prie Kauno ir kitos valdos. Kaip giminės ženklą Tiškevičiai naudojo vadinamąjį Lelivos herbą – geltoną pusmėnulį ir šešiakampę žvaigždę žydrame fone.

Biržų kraštą Tiškevičiai įsigijo XIX a. pr. Oficialiuose dokumentuose nurodoma, kad Biržų valdas iš Radvilų nusipirko pulkininkas Mykolas Tiškevičius (1761–1839). Jis laikomas pirmuoju oficialiu Biržų valdos savininku, nors manoma, kad Biržai galėjo būti nupirkti už Juozapo Ignoto Tiškevičiaus (1724–1815), vieno

Astravo dvaro pastatas, šunininko namelis.

turtingiausių to meto žmonių Lietuvoje, pinigais. Matyt, dėl garbaus amžiaus senasis grafas nuosavybės dokumentų nebe norėjo tvarkyti savo vardu, todėl savininku tapo jo sūnus su žmona Jona. Biržų Tiškevičių šakos pradininku laikomas Juozapas Ignatas Tiškevičius.

Prasidėjus Prancūzijos ir Rusijos karui, Mykolas Tiškevičius savo lėšomis Bir-

žuose suorganizavo lietuvių ulonų pulką ir prisidėjo prie Napoleono, šitaip tikėdamasis atkurti LDK. Jam mirus, Biržus paveldėjo jauniausias sūnus Jonas, laikomas įdomiausia ir didžiausią pėdsaką Biržų istorijoje palikusia asmenybe.

Jonas Tiškevičius (1802–1862) buvo išsilavinęs, mokėjo rusų, prancūzų ir vokiečių kalbas, išmanė geometriją, matematiką ir istoriją, tebūdamas vos 18 metų, buvo išrinktas kandidatu į masonų ložę. Būtent J. Tiškevičiaus rūpesčiu Rusijos caras 1862 m. patvirtino Biržų majoratą – nedalomą šeimos valdą, kurią kaip vientisą vienetą paveldėdavo vyriausias giminės atstovas. J. Tiškevičius ne tik puikiai prižiūrėjo ir puoselėjo Biržų valdą, bet ir savo lėšomis pastatė dabartinę Biržų katalikų bažnyčią ir Astravo dvaro rūmus.

Jonas Tiškevičius dar buvo ir didelis dabita. Apdarus grafas siūdinosi Peterburge ar Londone, jų įsigydavo Vilniuje ir Rygoje. Turėjo daug paryžietišku pirštinių, skrybėlių, kepurių, lazdelių, mėgo ryšėti skareles, kaklaraiščius, šalikus. Netgi turėjo sidabrinės šukeles ūsams šukuoti.

Tragiškai žuvus J. Tiškevičiui, XIX a. II p. Astravo dvarą su palivarkais paveldėjo brolio Juozapo vyriausias sūnus Mykolas (1828–1897). Mykolas Tiškevičius buvo aukšto ūgio, beveik 2 m, išpūdingas aristokratas, kuris vedė kunigaikštę Mariją Radvilaitę. M. Tiškevičius išgarsėjo kaip europinio masto kolekcininkas ir Egipto specialistas. Jis anksti pradėjo domėtis archeologija: dar nesulaukęs 30-ies jau buvo Peterburgo Imperatoriškosios archeologijos draugijos garbės narys. 1861 m. iškeliaavo į Egiptą, kur vykdė archeologinius kasinėjimus. Savo radinių kolekciją grafas papildė Egipto senienomis, kurias pirkdavo arba gaudavo dovanų. M. Tiškevičiui grįžus iš Egipto, jo sukauptu rinkiniu susidomėjo

Paryžiaus Luvro muziejus, kuriam grafas dalį vertingos kolekcijos padovanojo.

Paryžiuje užmezgęs romaną su kabareto šokėja Žiuljeta Bo (Juliette Beaux), jis išsiskyrė su žmona Marija ir vis rečiau atvykdavo į Lietuvą. Iš Biržų majorato gaudamas dideles pajamas, M. Tiškevičius gyveno nevaržomai ir vis labiau įsitraukė į senovinių daiktų kolekcionavimą. Buvo įsigijęs antikvarinių retenybų.

Mykolas Tiškevičius mirė 1897 m. Romoje. Jo senienų rinkinys buvo parduotas Paryžiaus aukcione, o atskiri šedevrai pateko į Europos ir Amerikos muziejus. Dar prieš mirtį majoratą paliko savo sūnui Juozapui (1850–1905).

Erelis: Ir ką tas mūsų garbusis grafas bus čia surašęs? Atrodo, kad ir miegodavo prie darbo stalo bibliotekoje... Tik ar ne lenkiškai? Kaip dabar paprastam ereliui perskaityti?

Lietuvos muziejinkystės pradininkas, mokslininkas, archeologas, kolekcininkas, Senienų muziejaus steigėjas, grafas Eustachijus Tiškevičius (1814–1873) keletą metų gyveno Astravo dvare, kur parašė pirmąją monografiją apie Biržų krašto istoriją „Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį“. Knyga lenkų kalba buvo išleista 1869 m. Peterburge, o į lietuvių kalbą ją tik 1998 metais išvers tuometinis Biržų krašto muziejaus „Sėla“ direktorius

Algimantas Baublys. Knygoje pateikta Biržų istorija, išsamiai aprašyta Biržų Astravo dvare veikusi biblioteka, gausus rankraštynas, archeologijos ir etnografijos rinkiniai.

Juozapas Tiškevičius Biržų majoratą paveldėjo būdamas vos 22-ų, tokia našta jam atrodė per sunki, tad valdos atsisakė savo jaunesniojo brolio Jono Leono naudai. Tokiu būdu 1880 metais ketvirtuoju Biržų majorato savininku tapo grafas Jonas Leonas Tiškevičius (1851–1901). Jo motina Marija Radvilaitė-Tiškevičienė pasistengė surasti tinkamą nuotaką savo sūnui. 1878 m. Jonas Tiškevičius ir Klementina Potocka kariatomis jau vyko tuoktis į Lvovo katedrą (dab. Ukraina). Po vedybų ke-lerius metus sutuoktiniai labai

prabangiai gyveno Paryžiuje. Jonui Leonui perėmus Biržų valdą, sutuoktiniai gyventi persikėlė į Vilnių. Anuo metu Biržų majoratą sudarė 43 nedideli palivarkai, jų nuoma duodavo didžiausias pajamas, tačiau krizė lėmė, kad J. L. Tiškevičiaus pajamos smarkiai sumažėjo, atsirado skolų valstybei. Ieškodamas naujų būdų užsidirbti, 1899 m. grafas ant Nemunėlio kranto, Šleiderišio kaime, pradėjo statyti nemažą degtukų fabriką. Pasakojama, kad, rusų inžinieriams išbrokavus statinius, Jonas Leonas Tiškevičius labai susikrimtęs, susirgęs ir 1901 m. miręs. Žmona Klementina ištėkėjo už prancūzo ir apsistojo Paryžiuje. Biržų

majoratas atiteko vienturčiam grafų sūnui Alfredui Tiškevičiui (1882–1930). Jis buvo penktasis ir paskutinis Biržų majorato savininkas iš grafų Tiškevičių giminės. Alfredas Tiškevičius gimė Astravo dvare, buvo pramo-kęs lietuvių kalbos, tačiau kalbėjo tik tarmiškai. XX amžiaus pradžioje dirbo Rusijos užsienio reikalų minis-terijoje ir Rusijos ambasadoje Londone. 1919 m., įgaliotas Lietuvos vyriausybės, vyko į Romą tartis su popiežiumi dėl Lietuvos ir Vatikano santykių. 1920 m. A. Tiškevičius buvo paskirtas Lietuvos diploma-tniu atstovu Londone. „Tai buvęs vienas gambiausių mūsų diplomatų“, – šitaip yra rašęs Lietuvos vyriausybės narys Martynas Yčas. 1922 m. buvo priimtas Žemės reformos įstatymas, pagal kurį ir A. Tiškevičiaus dvarus nusavino valstybė. Jam liko tik Astravo dvaras ir apie 165 ha žemės. Gerokai nusigyvenęs grafas pardavė nekilnojamąjį turtą ir persikėlė į Paryžių. Mirė 1930 m. Prancūzijoje.

Pirmoji telefono linija jungė Grafo Jono Leono Tiškevičiaus Astravo dvarą ir Marmuižę Latvijoje. Pirmieji telefonai Biržų apylinkėse buvo įvesti 1898–1899 metais.

Astravo dvaras

Astravas – Biržų miesto dalis, esanti kitapus Širvėnos ežero, iš kur gražiai atsiveria Biržų panorama. Grafas Jonas Tiškevičius Astravą pasirinko savo nuolatine rezidencija ir 1841–1842 m. ten pradėjo statyti mūrinius dvaro rūmus, kurie išlikę iki šiol. Tai viena gražiausių romantizmo laikotarpio rezidencijų Lietuvoje.

Širvėnos ežero šiaurinės pakrantės pusiasalyje suplanuotas mišraus plano peizažinis parkas, apsodintas įvairiau-

siais medžiais ir krūmais. Parke įrengta tvenkinių sistema, užveista gulbių. Astravo sodyboje buvo arklidė su maniežu, sumūryta iš raudonų plytų ir skaldyto akmens. Prie įvažiavimo į rūmus vis dar stovi mažas sargo namelis, kitaip dar vadinamas – šunininko, o greta išmūrytas arkinis tiltelis per kanalą. Dvaro teritoriją juosė tvora, kampuose stovėjo stebėjimo bokštai ir buvo dveji vartai, per tiltelį – platūs ir mažesni, vedę į kumetynus bei dvaro tvartus.

Reprezentacinius rūmus 1840 m. projektavo Tomas Tiškeckis, o darbus prižiūrėjo Cezare Lorenzo Anichini (Anichini Cesare Lorenzo). Medžiagos rūmų statybai keliavo iš Peterburgo ir Rygos.

Be parko ir rūmų, Astrave yra originalus architektūrinis inžinerinis įrenginys, uždvanka-tiltas, pastatytas 1860 m., laikomas vienu gražiausių Lietuvoje technikos, kultūros, istorijos paminklų.

Erelis: Turėtų būti baugu turinčiam blogų ketinimų pro šias duris žengti, kada jas saugo tokie sargai...

Rusijoje XIX a. buvo mėgstama rūmų fasadus puošti valdžią ir galybę simbolizuojančiomis liūtų statulomis. Nuo mados neatsiliko ir J. Tiškevičius, užsakęs Sankt Peterburge iš ketaus nuliedinti tokius liūtus. Yra išlikę dokumentai,

kad už liūtų atgabenimą rogėmis iš Sankt Peterburgo į Biržus jis 1851 m. vežikui sumokėjo 79 rub. ir 10 kap. bei 3 rub. premijos. Tikrieji liūtai šiuo metu saugo vartus į Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejų (grafas Jonas Jurgis Tiškevičius padovanojo 1938 m.), o Astravo rūmų fasadą dabina jų kopijos.

Astravo rūmų interjeras garsėjo vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūriniais, tačiau informacijos apie juos išlikę nedaug. Meno vertybės (pvz., Peter Paul Rubens „Nukryžiuotasis“) iš Astravo dvaro išsisklaidė po pasaulį, šiuo metu saugomos garsiuose muziejuose bei privačiose kolekcijose.

Biržai XIX a. – XX a. pr.

XX a. pradžios spauda piešė tokį miesto paveikslą: „Biržai, palyginti, nedidelis miestelis, su daug dulkių vasaromis, neišbrendamu purvu rudenį, bet pasipuošęs įspūdingais mūro statiniais. Biržų mieste XIX a. pastatytos mūrinės katalikų, evangelikų reformatų, evangelikų liuteronų bažnyčios, stačiatikių cerkvė, Astrave – rūmai, miestą papuošia pramonininko Teodoro Jansono rūmai, provizoriaus Apolinaro Marcinkevičiaus, pirklio B. Paslaveckio namai, mūrinė ligoninė, bet dauguma namų mediniai. Tiltai per Apaščią ir Agluoną irgi mediniai“. 1907 m. laikraštyje „Nedėldienio skaitymai“ rašoma, kad didžiosios gatvės išgrįstos, o vienoje pagrindinių gatvių – Dirvono (dab. Vytauto) – „stovi

viduryje eilėmis pastatyti šviestuvai“.

Už Agluonos upės, kirtus tiltą, iš miesto vedė Tiškevičių prospektas, toks pat dulkinas ir tik pradžioje užstatytas: vienoj pusėj – stačiatikių cerkvė ir abipus – Biržų dvaro statiniai. Vietoj dabartinių „Aušros“ mokyklos ir „Saulės“ gimnazijos pastatų bangavo javai, o Parovėjos kryptimi miestas baigėsi malūnu, stovėjusiu už tilto per Apaščią.

Mieste gyvenimas koncentravosi aplink Turgaus, Bažnyčios ir Aptiekos aikštes (visos aikštės buvo netoli viena kitos: Turgaus a., kur šiuo metu J. Janonio aikštė, Bažnyčios a., greta Šv. Jono krikštytojo bažnyčios, o Aptiekos a. – Bielinio g., prie vadinamos baltosios vaistinės).

Baltoji vaistinė – seniausias Biržų pastatas, su ja amžiumi varžytis galėtų tik išlikę autentiški Biržų pilies mūrai. Visai čia pat stovėjo ir Radvilų miesto rotušė.

Provizoriaus Apolinaro Marcinkevičiaus namas, statytas 1913 m.

Erelis: Ogi čia koks jomarkas? Ir iš kur tiek žmonių? Ir čiauška čia lietuviškai, čia latviškai...

Didžiausias subruzdimas Biržuose būdavo per mugę, kai apylinkių žmonės suvažiuodavo. O jau kiek

vežimų... Dauguma dėvėjo namų gamybos drabužius, retai kas fabrike gamintus, bet Turgaus aikštėje buvo galima įsigyti skarų, kaliošų, kepurių, vaistų, audinių ir kitų prekių. Tiksliau, turguje ieškojo kas žąsies, kas paršiuko, o visokių, anksčiau minėtų, grožybių buvo galima rasti A. Marcinkevičiaus namuose

(dab. Vytauto g. 5), kur veikė Ch. Ginzburgo Kuršo manufaktūros ir madingų drabužių bei vaistų krautuvės, o B. Paslaveckio name (dab. J. Janonio a. 7) veikiančiose krautuvėse biržiečiai ir atvykėliai iš toliau galėjo įsigyti galanterijos prekių.

Teodoro Jansono namas,
statytas 1903 m.

Pramonininko T. Jansono namuose (dab. Vytauto g. 23) 1908 m. buvo įsteigta keturklasė mokykla, vėliau peraugusi į gimnaziją. Joje mokėsi ir berniukai, ir mergaitės. Mokestis už mokslą buvo nedidelis, dėstoma buvo rusų kalba. Už kitų užsienio kalbų mokymąsi reikėjo mokėti atskirai. Reformatų kunigas ir aktyvus visuomenės veikėjas Povilas Jakubėnas pradėjo dėstyti lietuviškai neimdamas atlygio.

Kol lietuviška spauda buvo draudžiama (1864–1904 m.), lietuviškų knygų platini- mu užsiėmė ne vienas krašto šviesuolis, kurių garsiausias Jurgis Bielinis, vadina- mas knygnešių tėvu, mokėjęs vokiečių, latvių, lenkų bei rusų kalbas ir pats rašęs knygeles.

1912 m. Biržuose įsteigta spaustuvė, joje dirbo 10–15 žmonių. Atsiradus spaus- dintam žodžiui, nebereikėjo vaikščioti vyriškiui su būgnu ir balsu pranešinėti naujienas miesto gyventojams.

Biržai pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu

1918 m. išsiilgę kultūros miestiečiai įkū- rė dailės draugiją „Mūza“, kurios tikslas buvo šviesti savo narius ir aplinkinius rengiant literatūros vakarus, vaidinant. Buvo užsimota steigti chorą, organizuoti paskaitas ir dar daug kitų dalykų. Pir- muoju „Mūzos“ teatro režisieriumi tapo Astravo pradinės mokyklos mokytojas Kostas Kregždė.

Po kelerių metų „Mūzoje“ spektaklius statė ir aktorius lavino režisierius Bo- risis Dauguvietis, iki kol išvyko dirbti į Kauno valstybinį teatrą.

Biržų dailės draugijos „Mūzos“
teatro atidarymo kuopelė.
1921 m.

P. Vaičiūno dramos „Nuodėmin- gas angelas“ personažai Dalia ir Beatrisa. Kairėje – V. Kulbytė, vaidinusi Dalią. 1930 m.

Erelis: Gal ir ne menką vaidmenį atlikau Biržų istorijos spektaklyje, gal ne veltui auksiniu scenos kryžiumi apdovanojo?.. betgi man mielesnis būtų Boriso Dauguviečio auskaras...

„Mūzos“ draugija sužydėjo, kai į Biržus atvyko Borisas Dauguvietis (1885–1949) – neeilinė asmenybė, staigaus ir smarkaus būdo, žodžio kišenėj neieškantis, aukšto stoto, su auskaru kairėj ausy, užaugęs Biržų krašte, prie Nemunėlio. Ne visi aktoriai pakęsdavo karštą jo būdą, bet spektakliai pavykdavo. Vėliau B. Dauguvietį išgarsins jo nemirtinga komedija „Žaldokynė“, kurioje atgyja biržiečiams būdinga aludarystės tradicija ir atsargiai pašiepama sovietinės santvarkos realybė. Pagrindinis pjesės herojus Žaldokas turėjo savo prototipą – Jurgį Žaldoką, dirbusį eiguliu ir išmokiusį

B. Dauguvietį gaminti alų. Aludarystės tradicijos Biržuose siekia net kunigaikščių Radvilų laikus. O 1704 m. žygiuojantys link Biržų švedai žinojo, kad pasibelde į vietinių duris turi mokėti vietos kalba pasakyti: „Laba diena, ar turite alaus?“ – ir bus maloniai sutikti. Alaus daryklą XIX a. iš Radvilų perėmė grafai Tiškevičiai, iš jų vėliau įsigijo paskutinis Astravo dvaro valdytojas Petras Variakojis.

1922 m. nutiesta siaurojo geležinkelio atkarpa nuo Pasvalio iki Biržų. Kad taip atsitiktų, pastangų įdėjo kraštiečiai Martynas Yčas, ejęs prekybos bei pramonės,

taip pat susisiekimo ministro pareigas. Traukinukas buvo vadinamas „kukuška“, biržiečiams suteikė daug džiaugsmo, bet kartu ir rūpesčio. Vagonuose šaltuometu buvo šalta, o nuo krosnelės prirūkdavę. Kelionė būdavusi lėta ir ilga, net buvo juokaujama, jog bobutė geriau rinkdavosi dviratį minti, kad ir su pilnais kaneliais pieno važiuotų, nes neturinti laiko mėgautis „kukuška“.

Biržų geležinkelio stotis šiandien mena ne tik džiaugsmingai klegančius „kukuškos“ keleivius, bet ir iš Tėvynės tremiamų į Sibirą biržiečių skausmą...

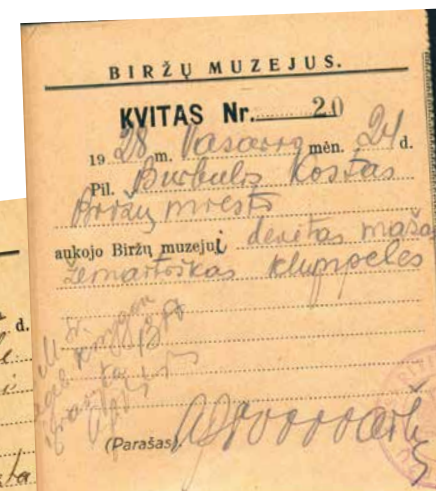

Tais pačiais 1922 m. pradėjo veikti pirmoji privati elektros stotis, priklausiusi AB „Agluona“.

1924 m. Biržai, pasivaržę su Pasvaliu, tapo apskrities centru. Miestas augo, buvo statomi nauji namai ir visuomeniniai pastatai. Per Apaščios ir Agluonos

upes statomi gelžbetoniniai tiltai, išgrįsta daug miesto gatvių.

1928 m. vasario 16 d. Biržų šviesuomenė džiaugsmingai pasitiko Nepriklausomybės dešimtmetį: padedant apskrities viršininkui Vladui Rozmanui Biržuose atidarė muziejų.

Biržuose nebuvo iškilmingos erdvės valstybinėms, tautos šventėms minėti, tad 1931 m. rugsėjo 13 d. buvo atidengtas ir pašventintas paminklas „Žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę“ (autorius Robertas Antinis). Vieta paminklui išrinkta garbinga – Bažnyčios aikštė (dab. Nepriklausomybės), fasadas žvelgė į Vytauto gatvę. 1946 m. paminklas susprogdintas ir užkastas stovėjimo vietoje. Atgimimo metais, 1988 m., paminklo duženos buvo iškastos, tačiau iš jų atkurti paminklą buvo neįmanoma, tad skulptoriaus sūnus Robertas Antinis jaunesnysis nuliedino paminklo kopiją. Biržiečiai paminklą švelniai vadina Birute, tačiau ne visi pripažįsta kopiją, tad netoliese eksponuojamos ir originalios skulptūros duženos.

1928 m. pradėjo veikti Šaulių teatras, suvaidinęs ne vieną spektaklį, pradžiuginusį biržiečius, taip pat atidarytas ir kino teatras „Odeon“.

1930 m. Astrave, buvusiose dvaro arklidėse, pradėjo veikti linų ir pakulų verpimo fabrikas „Siūlas“. 1939 m. vasarą fabrike dirbo 300 darbininkų. Linas apdirbamas iki šiol, UAB „Siūlas“ – viena iš Biržus reprezentuojančių įmonių.

Piliavietė, vadinta Radvilų piliakalniui, tarpukariu buvo populiari vieta, kur vyko gaisrininkų organizuotos šventės, buvo žaidžiamas tenisas, veikė vasaros teatras, vyko šokiai, žydėjo obelys ir augo įspūdingi rožių medžiai.

1931-ųjų birželio 28-ąją prieš Biržų pilies rūmų griuvėsius buvo atidengtas paminklas kunigaikščiui Jonušiui Radvilai. Paminklo autorius – skulptorius Juozas Zikaras. Atidaryme dalyvavo daug garbių svečių: švietimo ministras Konstantinas Šakenis, prof. Jonas Yčas, Martynas Yčas, Pirmojo husarų didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos pulko 4 rinktiniai būriai su pulko vadu pulkininku Pranu Jackevičiumi.

Erelis: Ir ką apie šlovingąjį Radvilų miestą šiandien rašo spauda?.. O, atrodo, kad į Biržus ateina pokyčiai.

1928-ųjų vasario 26 d. „Biržų žinių“ numeris: „Biržai vis „moderniškėja“. Nuo šaligatvių sniegas uoliai valomas,

tik, deja, savotišku būdu. Jie laistomi druskos tirpiniu, kaip ir turėtų būti. Tik tas druskos tirpinys dažniausiai ne pačių valytojų sudaromas, o imamas nuo silkių. Teko matyti su sūrymu išpiltą ant gatvės ne vieną silkės galvą. Nuo to gatvės darosi šlapios ir dvokia. Jei trotuarai laistomi sniegui tirpstant, jie reikėtų nušluoti, nuvalyti, o pas mus to nedaroma.“

Gerėjanti ekonominė situacija lėmė, kad Biržai neatsiliko nuo kitų miestų, buvo užsakytas ne vienas to meto žymiausių architektų projektas. Mieste iškilo ne tik modernūs visuomeninės paskirties pastatai, bet mados vaikėsi ir gyven-tojai, statydami sau namus.

Vaikštinėdami po šiandieninius Biržus nesunkiai atpažinsite to laikmečio moderniosios architektūros statinius (plačiau galite sužinoti knygelėje „Modernėjantys tarpukario Biržai“).

Biržų gimnazija buvo viena iš moderniausių ir brangiausių to meto Lietuvos gimnazijų. Ją projektavo Vytautas Landsbergis-Žemkalnis (1893–1993).

Biržų gimnazijos rūmai, pastatyti 1931 m. Aut. architektas V. Landsbergis-Žemkalnis.

Statybos vyko 1930–1931 metais. Biržų gimnazijoje mokėsi: Vladas Garastas, Jonas Mekas, Vytautas Brėdikis, Bernardas Brazdžionis, Alma Karosaitė, Antanas Kučas, Kazimieras Vasiliauskas ir dar daug kitų, palikusių savo pėdsaką literatūroje, mene, sporte, religiniame gyvenime.

Vaikštinėjant po Biržus galima pamatyti ir daugiau modernių pastatų: 1923 m. pradėta statyti Biržų rotušė (Rotušės g. 10), savivaldybės administracijos pastatas (Vytauto g. 38), statytas 1931 m.

1944 m. vasarą, traukiantis II pasaulinio karo frontui, iš Biržų liko tik griuvėsiai, sugriauta ir sudeginta daugiau nei pusė miesto.

Naujieji Biržų apskrities valdybos rūmai.

Biržai sovietmečiu

Praūžus II pasauliniam karui miestas turėjo atsistatyti iš naujo. Trys kolūkiai – „Tarybinis artojas“, „Raudonoji vėliava“ ir „Pabiržė“ – apie 1954 m. ruošėsi būsimoms statyboms, atidarę naują plytinę. Biržuose imtos asfaltuoti gatvės, miesto centre statomi daugiabučiai, kūrėsi nauji fabrikai, įstaigos.

1954 m. Vytauto ir J. Janonio gatvių kampe pastatyta viešojo maitinimo įstaiga: 1-ame aukšte veikė valgykla, o 2-ame restoranas. Biržiečių pastatas iki šiol vadinamas restoranu.

Tarp restorano ir buvusio pramonininko Teodoro Jansono namo šiuo metu stovi prekybos centras, bet apie 1964 m. ten pastatytas kino teatras „Širvėna“, kur buvo pagrindinė miesto salė. Čia ne tik

Restoranas, apie 1972 m.

Kino teatras „Širvėna“.

kiną rodė, bet vyko šokiai, koncertai, kiti renginiai.

Sovietmečiu dabartinė centrinė miesto dalis buvo užstatyta kelių aukštų daugiabučiais namais, įrengtoje aikštėje priešais Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią vos vieną dieną, kaip pasakoja vietiniai, veikė fontanas, stovėjo socialistinio darbo pirmūnų garbės lenta.

Ant aukšto postamento biržiečiai architektas Vytautas Brėdikis ir skulptorius Konstantinas Bogdanas 1976 m. užkėlė paminklą Juliiui Janoniui, kuris mokėsi Biržų keturklasėje, tame pačiame T. Jansono name. Imta atstatinėti ir Biržų pilį. Pirmiausia parakines, tiltą, o paskui ir pačius rūmus, kur 1988 m. įsikūrė Jurgio Bielinio vardo biblioteka, o 1989 m. duris atvėrė persikėlęs Biržų krašto muziejus „Sėla“.

Erelis: Kokie buvo Biržai – skaitėte, o kokie jie yra dabar, kaip išaugo ir išgražėjo per 30 laisvos Lietuvos Respublikos metų, savo akimis galite matyti. O kokie bus dar po 50 metų, kas žino? Drąsiai paimk teptuką ir nupiešk šiandieninių Biržų vaizdą, o gal Biržų po 50 metų?..

LITERATŪRA

- Autorių kolektyvas. 2006 m. Biržų istorijos apybraižos I dalis
- Autorių kolektyvas. 2006 m. Biržų istorijos apybraižos
- R. Ragauskienė, V. Aleksandrovičius, O. Baženova. 2015 m. Kunigaikščiai Radvilos
- A. Snitkuvienė. 2008 m. Biržų grafai Tiškevičiai ir jų palikimas
- R. Ragauskienė. 2017 m. Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga–XVII a.).
- D. Karvelis. 2015 m. Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.
- R. Ragauskienė, D. Karvelis. 1997 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilų valdos istorija ir kartografija.

Sudarytoja: Dovilė Bekerienė

Teksto autoriai: Edita Lansbergienė, Dovilė Bekerienė

Tekstą redagavo: Edita Lansbergienė

Ilustracijos: Justino Jažausko

Nuotraukos: Biržų krašto muziejus „Sėla“ (archyvuose saugomos ir muziejaus eksponatų nuotraukos), Jono ir Adolfo Mekų palikimo studijų centro (Biržų rajono savivaldybės Jurgio Bielinio viešojoji biblioteka) archyvo, fotografai Tomas Bekeris, Remigijus Timukas

Maketas UAB „Amalkera“ / Asta Radvenskienė
Panevėžys
2020

BIRŽŲ KRAŠTO
MUZIEJUS „SĖLA“

BIRŽŲ
MIESTO
SAVIVALDYBĖ

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

